
ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ДОКУМЕНТООБІГУ: ОБГРУНТУВАННЯ ІСНУВАННЯ ПРОБЛЕМИ

В статті розглядається проблема існування злочинних проявів у сфері створення та використання документів. Проаналізовані основні ознаки злочинності взагалі і їх наявність у даній сфері діяльності людини. Робиться висновок про існування злочинності у сфері документообігу.

Ключові слова: злочинність, документ, документообіг, злочинність у сфері документообігу

В статье поднимается проблема существования преступных проявлений в сфере создания и использования документов. Проанализированы основные признаки преступности вообще и их наличие в данной сфере деятельности человека. Делается вывод о существовании преступности в сфере документооборота.

Ключевые слова: преступность, документ, документооборот, преступность в сфере документооборота

The article raised the problem of the existence of criminal offenses in the creation and use of documents. Analyzed the main features of crime in general and their presence in this area of human activity. The conclusion about the existence of crime in the document.

Keywords: crime, document, circulation of documents, crime in the document

Сфера використання документів в сучасному суспільстві постійно поширюється і навіть можливо наголошувати якісно змінюється. На сьогоднішній день людство в усіх напрямках своєї діяльності мусить користуватися, а в деяких випадках, і опиратись на документи та порядок їх використання. Де б ми не зупинили свій погляд завжди він натикається на ту чи іншу форму документу та його використання. Так, наприклад, народжується нове життя, тобто дитина, і з першого дня, заради того щоб новонароджена дитина опинилась в чинному правовому просторі, батьки мають справу з тими чи іншими документами, а саме – свідоцтвом про народження, різного роду медичними довідками. Помирає людина, і знов питання стоїть в існуванні тих чи інших документів – свідоцтво про смерть, документи пов'язані із спад-

щиною тощо. Іншими словами, кожний крок людини в цьому світі, як окремого представника суспільства, так існування і розвиток суспільства, пов'язаний з документами та порядком їх використання або ще як кажуть – документообігом.

В той же час, дана сфера, як і інші сфери людської діяльності, потерпає від злочинних проявів. Протягом всього історичного періоду протидії злочинності, суспільство відповідало на виклик злочинних посягань на документи та документообіг. Досліджуючи, свого часу, проблему кримінально-правової охорони документообігу, ми наголошували на тому, що в кримінальному кодексі України (далі – КК України) наведено цілий ряд норм, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини, предметом чи засобом вчинення яких є документ [1, с. 1]. В статті «Класифікація злочинів, пов'язаних з документами та їх обігом» [2], а потім в дисертаційному дослідженні «Кримінально-правова охорона документообігу» [3] ми наголошували на тому, що існує певна класифікація злочинів, які посягають на документообіг.

Спостерігаючи за тенденціями злочинних проявів у сфері документообігу, ми наголошували на існуванні факту їх динамічного збільшення. Так, наприклад, в межах свого дисертаційного дослідження ми констатували, що кількість злочинів, які пов'язані з підробленням документів, печаток, штампів та бланків, їх збутом та використанням (ст. 358 КК України) у 2001 році становила 6234, а у 2009 році – 17883, іншими словами динаміка злочинів, що посягають на документообіг, зростає майже в три рази [1, с. 1]. Що стосується сьогодення, то в 2013 році стан злочинів, передбачених ст. 358 КК України фактично залишався на тому ж самому рівні, а саме, було обліковано 17434 кримінальних правопорушень [4]. В той же час, статистика зареєстрованих в Україні суспільно небезпечних діянь пов'язаних зі службовим підробленням (ст. 366 КК України) також постійно збільшується. Так, наприклад, в 2003 році було зареєстровано 5035 злочинів, а в 2013 році – 6477 злочинів [5, с. 182-183].

Постійне збільшення злочинних проявів у сфері використання документів підштовхує нас до думки: чи не потрібно вже наголошувати на існуванні злочинності у сфері документообігу? З метою спроби дати відповідь на це запитання, ми вирішили проаналізувати таку можливість в сучасних українських умовах.

Враховуючи викладене вище, метою нашої статті є аналіз

проблеми існування злочинності у сфері документообігу та встановлення можливості обґрунтування цього через призму дослідження кримінологічних ознак цього виду злочинності.

Для досягнення цієї мети, на нашу думку, в першу чергу, необхідно зосередити увагу на визначенні характерних ознак злочинності взагалі. По-друге, з'ясувати чи притаманні данні ознаки виду злочинності, що ми досліджуємо. І останнє, третє, зробити висновок про можливість або навпаки неможливість існування злочинності у сфері документообігу.

До *кримінологічних ознак злочинності* ми відносимо наступні: соціальна природа злочинності проявляється в тому, що вона існує тільки у людському суспільстві; кримінально-правова ознака злочинності; історична мінливість злочинності; масовість злочинності; усталеність злочинності; іррегулярність злочинності; територія і період часу [6, с. 33-36].

Тому враховуючи вищезазначені ознаки проаналізуємо кожен з них окремо через призму відповідності цих ознак злочинності у сфері документообігу.

Соціальна природа злочинності. Соціальна природа як злочинності взагалі так і будь-якого її виду полягає в тому, що це суспільно негативне явище може існувати тільки в соціумі. Іншими словами, злочини можуть вчинювати тільки люди, як представники того чи іншого суспільства. Що стосується суспільно небезпечних посягань на документообіг і існування документів в межах злочинних проявів, то тут взагалі питання стоїть конкретно і безумовно – дані негативні явища мають місце тільки в сфері суспільних відносин, які регулюють порядок створення, зберігання, використання і знищення документів, а саме – у сфері документообігу. При цьому, необхідно додатково наголосити на тому, що дана сфера людської діяльності притаманна тільки суспільству з відповідним рівнем відносин. Тому, на нашу думку, дана обов'язкова ознака злочинності притаманна суспільно небезпечному явищу у сфері документообігу і може бути визначена як характерна ознака даного виду злочинності.

Кримінально-правова ознака злочинності. Мова йде про те, що злочинність складається з системи передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, а в нашому випадку, як ми вже наголошували, КК України передбачає ряд кримінально правових норм, які передбачають відповідальність за посягання

на документообіг або мають у своєму складі в тому чи іншому вигляді документ. При цьому, необхідно відмітити те, що таких кримінально правових норм в КК України більш ніж вісімдесят. Свого часу, досліджуючи проблему кримінально-правової охорони документообігу, ми запропонували використовувати під час аналізу злочинів даної категорії наступну класифікацію:

1. Склади злочинів, які стосуються дійсних документів:

1.1. склади злочинів, предметом яких є дійсні документи;

1.2. діяння, які визнаються злочинними у випадку їх вчинення без необхідних документів;

1.3. застосування дійсних документів для вчинення злочинних діянь;

2. Склади злочинів, що пов'язані з підробленням документів:

2.1. склади злочинів, що виразилися в підробленні документів;

2.2. склади злочинів, які вчинені з підробленими документами [2, с. 58-61].

Дана класифікація дає нам можливість здійснити систематизацію кримінально-правових норм, що мають у своєму складі в тому чи іншому вигляді документ.

До групи 1.1. (склади злочинів, предметом яких є дійсні документи) ми відносимо кримінально-правові норми предметом яких є документ, відносяться діяння, які передбачають форму характерної активної дії: знищення, пошкодження, втрата, придбання, збут, розкрадання, видача, використання документів. Найбільш характерним виступає «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження» (ст. 357 КК України).

В групі 1.2. (діяння, які визнаються злочинними у випадку їх вчинення без необхідних документів) найбільш характерними є «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (ст. 263 КК України), «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» (ст. 307 КК України), «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи переси-

лання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» (ст. 309 КК України) та «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів» (ст. 311 КК України).

В групі 1.3. (застосування дійсних документів для вчинення злочинних діянь) мова йде про такі ситуації, коли при наявності і за допомогою дійсного документу особа вчинює суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність). При цьому, документ не є предметом злочину і не є обов'язковим елементом того чи іншого діяння (наприклад, ліцензування будь якої діяльності). Найбільш характерним для цієї групи злочинів виступає «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» (ст. 212 КК України).

В групі 2.1. (склади злочинів, що виразилися в підробленні документів) мова йде про те, що, по-перше, в цьому випадку документи виступають в якості предмету злочинного посягання, по-друге, вони не є дійсними та достовірними, по-третє, для них характерні дії, які виражені в підлозі, фальсифікації, підробці та внесенні в документ неправдивих відомостей. Характерними злочинами є підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) та службове підроблення (ст. 366 КК України).

В групі 2.2. (склади злочинів, які вчинені з підробленими документами) об'єднані злочини, які характеризуються тим, що, по-перше, підроблені документи використовуються в них в якості засобу вчинення іншого злочину, по-друге, ці засоби передбачають вчинення за їх допомогою певних дій: збут підроблених документів, їх використання для вчинення суспільно небезпечних діянь або ухилення від виконання обов'язків. Найбільш характерним є контрабанда (ст. 201 КК України), контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України) та самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК України).

Звісно, запропонована нами класифікація кримінально-правових норм, в яких передбачена кримінальна відповідальність за ті чи інші суспільно небезпечні діяння у сфері документообігу, не претендує на стовідсоткову досконалість, але в ній безумовно є логічно-науковий підхід до розв'язання цієї проблеми.

Що стосується нашої проблеми, а саме – встановлення наявності кримінально-правової ознаки злочинності у сфері документообігу, то без будь якого сумніву ми маємо можливість наголошувати на існуванні такої риси, що характеризує даний вид злочинності.

Історична обумовленість та мінливість злочинності. Кримінологічна наука чітко наголошує на тому, що злочинність є соціальним явищем і соціальні умови, які існують на різних етапах розвитку суспільства обумовлюють та визначають кількісні та якісні характеристики злочинності. Виходячи з цієї тези, проаналізуємо чи має злочинність у сфері документообігу своєрідну історичну обумовленість та мінливість.

Дослідивши історію розвитку українського суспільства, а разом з ним і кримінального законодавства, ми маємо можливість наголошувати на тому, що одночасно з посиленням ролі документів в суспільних стосунках посилювалась і вірогідність існування злочинних посягань у сфері використання документів. Вже в XVI столітті (Судебник 1550 року) встановлюються підстави кримінальної відповідальності за ті чи інші суспільно небезпечні посягання у сфері обігу документів. В подальшому з розвитком суспільних відносин, які регулюють питання існування та використання документів, змінюються і кримінальні закони, які в певній мірі передбачають відповідальність за суспільно небезпечні діяння в цій сфері, а саме – Литовські статuti, Соборне Укладення (1649 р.), Військові Артикули Петра I (1714 р.), «Правами, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), Укладення про покарання кримінальні та виправні (1845 та 1903 рр.), Кримінальні кодекси РСФСР та СРСР (1922, 1926 та 1960 рр.) і Кримінальний кодекс України (2001 р.). Вищезазначене пов'язане з тим, що злочинні діяння у сфері документообігу постійно змінювались та розвивались, тобто мали мінливий характер. Який в свою чергу був обумовлений змінами і розвитком безпосередньо самого суспільства. Це, в свою чергу, є підтвердженням наявності тієї кримінологічної ознаки про яку ми ведемо мову – історичну обумовленість та мінливість злочинності у сфері документообігу.

Масовість злочинності. Для того, щоб встановити масовість того чи іншого явища необхідно проаналізувати питому вагу даного явища в загальній сукупності. Враховуючи цей постулат, проаналізуємо питому вагу злочинів, які мають у своєму

складі в тому чи іншому вигляді документ. Для цього визначимось з даним показником як в межах тієї класифікації, що була наведена раніше, так і взагалі в межах всієї злочинності в Україні.

Провівши узагальнення статистичної інформації про обліковані кримінальні правопорушення (злочини) в 2013 році, нами було з'ясовано, що абсолютна кількість злочинів у сфері документообігу складає 81369 злочинів, що, в свою чергу, утворює п'ятому вагу даної категорії злочинів у загальній злочинності в Україні в 2013 році в розмірі 14,4%.

Якщо проаналізувати частки кожної з груп запропонованої нами класифікації, то будемо мати наступний структурний розподіл даного виду злочинності:

- склади злочинів, предметом яких є дійсні документи, в межах загальної злочинності в Україні в 2013 році склали 0,9%, а в межах безпосередньо самої злочинності у сфері документообігу – 5,9%;

- діяння, які визнаються злочинними у випадку їх вчинення без необхідних документів, в межах злочинності в Україні в 2013 – 8,7%, в межах злочинності у сфері документообігу – 60,1%;

- застосування дійсних документів для вчинення злочинних діянь, в межах злочинності в Україні в 2013 – 0,6%, в межах злочинності у сфері документообігу – 3,8%;

- склади злочинів, що виразилися в підробленні документів, в межах злочинності в Україні в 2013 – 4,2%, в межах злочинності у сфері документообігу – 29,4%;

- склади злочинів, які вчинені з підробленими документами, в межах злочинності в Україні в 2013 – 0,12%, в межах злочинності у сфері документообігу – 0,8%.

Підсумовуючи викладене вище, можливо зробити декілька невеличких проміжних висновків, а саме:

- злочини, що пов'язані з документами в тому чи іншому вигляді та їх обігом мають доволі масовий характер. Як підтвердження цієї тези можливо констатувати, що фактично кожний сьомий злочин в Україні пов'язаний з документами або їх обігом;

- найбільш поширеними злочинами в цій категорії є діяння, які визнаються злочинними у випадку їх вчинення без необхідних документів (більш ніж 60%) та склади злочинів, що виразилися в підробленні документів (більш ніж 29%).

Усталеність злочинності. Усталеність злочинності в кримінологічній науці розуміється так, що вона, тобто злочинність, має властивості з року в рік відновлюватися приблизно в однакових обсягах. При цьому, наголос робиться на тому, що злочинність є досить стабільним утворенням: природне зростання або зменшення загальних показників кримінальної статистики за два роки не може перевищувати 10%, а для окремих видів злочинів вони є ще більш постійними. Якщо проаналізувати абсолютний рівень найбільш характерних злочинів у сфері документообігу в той чи інший період, то ми маємо можливість відповісти на питання: чи має усталений характер злочинність у сфері документообігу? Для свого невеличкого дослідження ми обрали ст.ст. 357 та 358 КК України і вирішили встановити динамічні зміни в 2013 році відносно 2008 року. Тобто розглянути, яким чином змінювався абсолютний рівень даних злочинів за останні п'ять років. Використавши базисний метод дослідження темпу зростання злочинності нами було з'ясовано, що динамічні зміни вищезазначених злочинних діянь мають наступний вигляд:

— викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України) – темп зростання дорівнює 5,5%;

— підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України) – темп зниження дорівнює 8,3%.

Іншими словами, мова йде про те, що найбільш характерні злочини у сфері документообігу постійно демонструють, з одного боку, відповідні динамічні зміни, а з іншого – ці зміни знаходяться в межах допустимих розмірів цих змін. Що в свою чергу, є підтвердженням усталеності даного виду злочинності.

Іррегулярність злочинності. Іррегулярність злочинності в теорії кримінологічної науки розуміють як відсутність внутрішніх зв'язків між злочинними проявами, тобто нові події злочинів не пов'язані з раніше вчиненими у часі й просторі. Що стосується проблеми визначення іррегулярності злочинності у сфері документообігу, то в цій ситуації не виникає ніякого сумніву в існування цієї ознаки. По-перше, це підтверджується тим, що кримінальне законодавство України передбачає настання кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння в даній сфері

в різних, при цьому, самостійних кримінально-правових нормах, які, в свою чергу, передбачають існування самостійних складів злочинів, тобто – самостійних об'єктивних і суб'єктивних ознак. Іншими словами, кожна з кримінально-правових норм передбачає обов'язкову наявність власного суспільно небезпечного діяння, яке, в свою чергу, не залежить від будь-яких інших. По-друге, коли ми аналізували масовість і усталеність як ознаки злочинності у сфері документообігу, то спирались на статистичну інформацію про обліковані кримінальні правопорушення на Україні за 2013 рік. Це, зайвий раз, підтверджує той факт, що злочини, які утворюють злочинність у сфері документообігу, мають самостійний характер, непов'язані один з одним і поширені в територіальному і часовому просторі.

Територіальна і часова поширеність злочинності. Враховуючи той факт, що злочинність безперервно змінюється, то перед кримінологією, як наукою, стоїть обов'язкове завдання конкретизувати, на якій території (держава, регіон, населений пункт) і за який проміжок часу (рік, квартал, місяць) або на яку дату (на 1 січня, 31 грудня чи якусь іншу) вона її вивчає. Іншими словами, без врахування територіальної і часової поширеності злочинності, дослідити її з відповідною достовірністю неможливо. Аналогічним чином полягають справи із злочинністю у сфері документообігу. Дана категорія злочинів існує в різних сферах людської діяльності і підтвердженням цього є запропонована свого часу класифікація таких злочинів. Тобто, мова йде про те, що злочини у сфері документообігу вчиняються на різних територіях як країни так і людської діяльності. Що стосується часового поширення, то сам факт щорічного обліку даної категорії злочинів у статистичних звітах про кримінальні правопорушення каже сам за себе, а саме – злочинність у сфері документообігу має часову поширеність.

Підсумовуючи вищезазначене, хотілось наголосити на наступному: злочинність у сфері документообігу, як явище, існує в сучасному українському суспільстві і в наслідок цього потребує постійного дослідження, аналізу та напрацювання відповідних заходів запобігання.

Крім того, ми не намагаємось вищезазначеним констатувати беззаперечність нашої думки, але ж багато чого про що ми наголошуємо в цій науковій статті може викликати відповідну дискусію в наукових кримінологічних колах. До речі, це в певній

мірі і є метою нашої публікації, а саме – закликати до дискусії з проблеми існування злочинності у сфері документообігу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фіалка М. І. Кримінально-правова охорона документообігу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право» / Фіалка Михайло Ігорович ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
2. Фіалка М. І. Класифікація злочинів, пов'язаних з документами та їх обігом / М. І. Фіалка // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 32. – С. 55–62.
3. Фіалка М. І. Кримінально-правова охорона документообігу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Фіалка Михайло Ігорович. – Запоріжжя, 2010. – 229 с. – Бібліогр. : с. 206–229.
4. Статистична інформація Генеральної прокуратури України : Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року [Електронний ресурс] / Генеральна прокуратура України. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo. – Офіційний сайт Генеральної прокуратури України.
5. Фіалка М. І. Службове підроблення як різновид корупційного правопорушення: сучасний кримінологічний стан та характеристика / М. І. Фіалка // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [17 квітня 2014 року, м. Харків] / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 179–184.
6. Кримінологія. (Загальна частина) : навчальний посібник / Кол. авторів Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2014